

רבי יוסי הגלילי, וכיון שמנע מהם מים נמצאו גדלים על מי שנה שעברה, אבל לרבי עקיבא מתעשרים לשנה הבאה שהרי גדלים על כל מים – שגדלו גם על מים שאובים.

עוד יש לפרש, גם אם בפועל לא גדלו על מי השקאה, הגדרת 'גדל על כל מים' אינה תלויה כיצד נהגו עם הצמח למעשה אלא היא מגדירה את המין, שדרכו ליגדל על כל מים, בין אם למעשה השקוה האדם בין אם לאו. וכן פירש הריטב"א. ולפירוש רומיים (וכן נקטו התוס'), משנה זו כרבי עקיבא שכיון שמנע מהם מים שלשים יום, יצאו צמחים אלו מתורת ירקות הגדלים על כל מים ונכנסו בתורת שדה הבעל, אבל לרבי יוסי הגלילי לא יצאו מתורת ירקות כי לפירוש זה כוונת ריה"ג 'יצאו ירקות שגדלין על מי שנה הבאה' היינו שיש להם אפשרות ליגדל ממי שנה הבאה [ואין הדבר תלוי במה שהוא מנע מהם מים, תדע שאם כן כשתלשן לפני הגשמים יתעשרו לשעבר], שלא כאילנות שלולא מי שנה שעברה לא היו גדלים אפילו ישקה אותם עתה (עפ"י גליונות קהלות יעקב. וע"ע בעל המאור).

'בצלים הסריסין ופול המצרי שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה... ואם לאו אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה'. ואם תאמר, ולמה אלו אסורים בשביעית מפני אותו גידול מועט המתוסף עליהם בשביעית, ואילו בקטניות אמרנו לעיל שאם השרישו לפני שביעית, אף על פי שכל גידוליהם נעשה בשביעית – מותרים?

תשובה: הירק שגופו נאכל, העלים והקלחים – הולכים בו אחר לקיטה [חוץ מאלו שמנע מהם מים שלשים יום שהוציאם מדין ירק ועשה אותם כתבואה], אבל הקטניות אין גופם נאכל אלא פריים, ודומים לאילן שאם חנט הפרי בששית אף על פי שנגמר בשביעית מותר, וההשרשה בקטנית כחנטה באילן (תורי"ד).

'באחד בשבט ראש השנה לאילן. מאי טעמא... הואיל ויצאו רוב גשמי שנה...' ע' באור הענין ע"ד הרמז, בספר פרי צדיק לט"ו בשבט, ב ד.

(ע"ב) 'ומי עבדינן כתרי חומרי... רבי עקיבא גמריה אסתפק ליה...' חילוקי דינים ושיטות בענין הניהוג במחלוקות החכמים – ע' בתשובות לסיכום בעירובין ו-ז.

*

מה שקבלנו מאבותינו להתפלל בט"ו בשבט על אתרוג כשר ויפה ומהודר שיזמין השי"ת בעת המצטרך למצוה, כי הנה זה היום אשר עולה השרף באילנות, והוא כפי הזכות של כל אחד מישראל – הנה מה טוב ומה נעים שיתפלל האדם ביום ההוא ראשית יסוד הצמיחה, שיזמין לו השי"ת לעת המצטרך את הפרי עץ הדר. והנה תפילתו תעשה פירות' (בני יששכר שבט ב.ב).

דף טו

'שבט דחדשים או שבט דתקופה? – אמר ליה: דחדשים... היתה שנה מעוברת מהו? – אמר ליה: הלך אחר רוב שנים'. מה ששאל על אתרוג ולא על שאר פירות האילן (עתוס) – יש לומר מפני שלדעת

הרבה הולכים בו אחר לקיטה והלא האתרוג דר באילן משנה לשנה והדבר מצוי ללקטו באותה עונה, זה לוקטו לפני ט"ו בשבט וזה לאחרי [וכמעשה ברבי עקיבא דלעיל]. מה שאין כן בשאר פירות האילן שהכל תלוי בהם בחנטה, אין זו שאלה מעשית כל כך (עפ"י 'עלה יונה' עמ' כא).

– מכאן משמע שיסוד הדבר ששבט הוא ראש השנה לאילן, מהלכה למשה מסיני הוא ואין הדבר תלוי בתהליך בישול הפירות בפועל. ומה שאמרו בגמרא לעיל (ד.) לפי שיצאו רוב גשמי שנה, אינו אלא טעם שנתנו חכמים בעיקר הדין, אבל בעצם זוהי הלכה שאינה משתנה גם אם ישתנה הטעם – כי אם היה הדין תלוי בטעם, לכאורה היה צריך לקבוע ראש השנה לפי חדשי החמה והיה צריך לאחרו בשנת העיבור.

ובזה מובן גם מדוע ראש השנה לאתרוג הוא בשבט, ואילו קביעת תאריך זה תלוי ביסודו בטבע חנטת האילנות, הלא החנטה באתרוג איננה מעלה ומורידה שהרי הולכים בו אחר לקיטה כירק (וכבר תמהו בדבר הפני-יהושע והטורי-אבן. ומה שתירץ הפנ"י נראה דוחק גדול) – אך לפי האמור נחא, שכן נתקבלה ההלכה בכל אופן.

ולפי זה נראה שפירות הבאים מחוצה-לארץ וגמר מלאכתם בארץ, שחייבים בתרומות ומעשרות [והולכים בהם לפי השנה שגדלו בחו"ל ולא לפי השנה שנגמרה מלאכתם בארץ], אף על פי שהם באים ממקומות שחדשי החורף והקיץ הפוכים מבארץ, והרי מבחינה טבעית אין חודש שבט מהווה נקודת-גבול ביחס לחנטה ולצמיחת הפירות [והפירות הנחנטים אחר ט"ו בשבט גדלים בעצם מהגשמים שלפני תשרי], אעפ"כ נראה שראש השנה שלהם נקבע בט"ו בשבט כי כאמור הלכה היא בכל האילנות (עפ"י מנחת שלמה ח"א סב,ו).

יש להעיר שמכאן אין הוכחה גמורה לדבר, כי י"ל שכל הזמנים בישראל נקבעים לפי חדשי הלבנה כפי שכתבו התוס', גם אם בעיקרם נקבעו לפי תקופות השנה [וכמו לענין ט"ו באב, יום שתש כחה של חמה], ועדיין אפשר שבמקומות שהעונות מהופכות הקובע הוא רוב גשמי השנה שמאחד בתשרי. ואף ההוכחה מאתרוג יש מקום לדחותה, כי סוף סוף הוא אילן שיש בו חנטה ולכן דינו נקבע על פי רוב גשמי השנה כשאר אילנות. [וכן יש סוברים לפי האמת, שבעצם ראש השנה לאילן הוא בתשרי, והחנטה בשבט אינה אלא גילוי מלתא על איוה גשמים צמחו הפירות. ע' בטורי אבן; מקדש דוד, תורת זרעים, בית ישי א ועוד]. מ"מ מסתבר לגאון ז"ל שהלכה קבועה היא ואינה משתנה מארץ לארץ, מה גם שחייב מעשר בפירות אלו אינו אלא מדרבנן, נראה שלא קבעו להם דין לעצמם אלא דינם כפירות א"י כמו שכתב שם. [וע' גם בספר פרי צדיק (לט"ו בשבט, ד) שבאר ע"ד הסוד, מדוע אף בפירות חו"ל הולכים אחר ט"ו בשבט]. וכן כתב הגרצ"פ פרנק ('קול תורה' תשרי תש"ל) שאף בארצות הדרומיות הקובע הוא ט"ו בשבט כי כל הארצות נמשכות אחר ארץ ישראל, ועוד שעיקר ערלה דאורייתא בארץ ישראל.

אמר רבה: אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית פטורה מן המעשר ופטורה מן הביעור... אמר ליה אביי... פטורה מן הביעור אמאי, דאמרינן זיל בתר חנטה, אי הכי תיחייב במעשר? אמר ליה: יד הכל ממשמשין בה ואת אמרת תיחייב במעשר?!' התוס' כתבו שטעם זה נצרך רק לרבי אליעזר שאמר אתרוג שוה לאילן לכל דבר, לילך בו אחר חנטה בין לשביעית בין למעשר, ולכך היה בדין לחייבו במעשר אלא שמ"מ פטור כי יד הכל ממשמשים בו, אבל לרבן גמליאל ולאבטולמוס בשם חמשה זקנים שאמרו אתרוג אחר לקיטה למעשר ואחר חנטה לשביעית, הלא מובן שאעפ"י שפטור מן הביעור, פטור גם ממעשר, כי לענין מעשר הריהו שייך לשנה השביעית הפטורה ממעשרות.
וביאר המפרשים שהתוס' סוברים ששנת השביעית בעצמותה פוטרת ממעשרות [וכן מיעטו בספרי שנת שביעית מ'שנת המעשר'], שכן הוא סדר שנות המעשרות, שנה ראשונה שניה רביעית וחמשית – מעשר

שני, שלישית וששית – מעשר עני, ושביעית פטורה מכלום. ולכן אעפ"י שאין כאן הפקר [שהרי לענין שביעית הולכים אחר חנטה. ועדיין לא ידענו סברת יד הכל ממשמשין בה...], נקטו התוס' כיון שלמעשה הולכים אחר לקיטה – פטור מלעשר (ע' פני יהושע כאן ובסוכה לט; שו"ת מהרי"ט מג; שער המלך שמיטה ד; חזון איש שביעית ז; שבט הלוי ח"א קעה). ואולם רש"י כתב (וע' גם ברי"ד) ששביעית פטורה ממעשר רק משום שפירותיה הפקר, ואינו פטור בעצם.

אך יש להעיר שהמאירי ביאר טעמו של רבה שפטור ממעשר משום הפקר כיון שהולכים אחר לקיטה למעשה והרי הוא של שביעית והוא הפקר, וכעין דברי התוס' אלא שנימק הטעם משום הפקר. ולפי"ו יתכן וגם רש"י סובר כן. וע' בשבט הלוי ח"א קעה בבאור דברי המאירי. וע"ע בגדר פטור מעשר בשביעית, בחדושי הגרנ"ט ובשעורי ר' שמואל ריש קידושין.

ועדיין דברי התוס' צריכים באור, הלא ראש השנה לאילן חל בט"ו בשבט [ואף אתרוג בכלל זה – כמו שאמרו בגמרא לעיל], והרי נראה שכשם שלענין חילוקי מעשרות שני ועני, הקובע הוא ט"ו בשבט, כמו כן לענין פטור השנה השביעית ממעשרות [לא מצד הפקר אלא מעיקר סדר השנים], הקובע צריך להיות ט"ו בשבט ולא אחד בתשרי, ואם כן אתרוג זה שנכנס מששית לשביעית ונלקט לפני ט"ו בשבט, מדוע יפטור ממעשר, הלא אף אם הולכים אחר לקיטה, עדיין לא נכנסה השנה השביעית לענין אילן [ומצד הפקר אין לפטרו – שהרי לענין שביעית הולכים אחר החנטה וכיון שנחנט בששית אינו הפקר].

מפני קושיא זו יש להוכיח שהתוס' נוקטים כשיטת רבנו חננאל (כאן) שאף לענין הלכות שביעית, ראש השנה באילנות אינו באחד בתשרי אלא בט"ו בשבט, ואם כן כשאמר רבה אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית כוונתו לאתרוג שנחנט קודם ט"ו בשבט של שביעית ונלקט אחר ט"ו בשבט. ומובן לפי זה שכיון שהולכים אחר לקיטה למעשה, פטור מלעשר כיון שנלקט לאחר ט"ו בשבט של שביעית.

ואולם אין כן דעת הרמב"ם (כמו שכתבו הגר"א, פאת השלחן שביעית כבי, יד, מהר"ם לובלין בפני יהושע, חו"א ועוד), אלא אחד בתשרי הוא ראש השנה לשמיטין – גם באילנות (עפ"י פני יהושע; בית ישי א, ע"ש בבאור טעמי השיטות, שנחלקו ביסוד הדין של ראש השנה לאילן).

כשיטת ר"ח כתב השל"ה (שער האותיות ק). וע"ע: תורת כהנים בהר"א ובר"ש; הערוך ערך 'בנות שבע'; רש"ש ורעק"א ריש מסכתין; פני יהושע כאן; שפת אמת סוכה לט; שבט הלוי ח"ז קפב. וע"ע במובא ביוס"ד סוכה לט:

(ע"ב) 'איתמר, רבי יוחנן וריש לקיש אמרי תרויהו אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית – לעולם ששית. כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית, אפילו כזית ונעשית ככר – חייבין עליה משום טבל'. מדברי הרמב"ם (מעשר שני א, ה-ו) נראה שרבי יוחנן וריש לקיש אינם חולקים על רבותינו שבאושא שנמנו וגמרו לילך באתרוג אחר לקיטה בין למעשה בין לשביעית, אלא שזהו רק לחומרא ולא לקולא, הלכך אתרוג של ששית שנכנס לשביעית – חייב במעשרות, כי בעצם יש באתרוג שני דברים; מחד הריהו אילן ומאידך הוא גדל על כל מים כירק, לכך יש לילך בו גם אחר חנטה וגם אחר לקיטה, לחומרא (עפ"י רדב"ז שם).

עוד בבאור דברי הרמב"ם, ע' אור שמח; חדושי הגרנ"ט ריש קדושין; שבט הלוי ח"א קעה וח"ז קפא-קפב; חדושים ובאורים. והראב"ד חולק וסובר שהולכים בו אחר חנטה לשביעית, ולכן אתרוג של ששית שנכנס לשביעית חייב במעשר ופטור מביעור, ורק בשאר שנים הולכים בו אחר לקיטה, כמו שהעיד אבטולמוס משום חמשה זקנים. וע' בבעל-המאור שיטה נוספת. וע"ע בהרחבה בכל הענין בשו"ת שבט הלוי ח"א קעה.

'אמר רבי יוחנן נהגו העם בחרובין כרבי נחמיה...' כן סגנונו של רבי יוחנן בכמה מקומות, 'נהגו העם כ...'; כאן ובעירובין סב: שם עב. פסחים קג. שם קד. תענית כו:

ז'לימא ליה כי אמינא לך אנא מעשר חרובין דרבנן ואת אמרת לי שביעית דאורייתא?!. נראה מדברי הראב"ד בהשגותיו (מעשר שני א,ג) שמפרש כיון שמעשר חרובין דרבנן, אם נהגו שלא כדין אין מוחים בידם. וכן נקטו כמה מהפוסקים שבאיסור דרבנן אין מוחים ביד הנוהגים במנהג שפשוט, גם אם הוא כנגד הדין. אך כתב בספר ערך השלחן (או"ח תרנא, ב) שאין ראייה אלא בכגון זה שנחלקו הדעות בדבר ופשט המנהג כדעת היחיד, אבל בלאו הכי יש למחות אף באיסור דרבנן.

ואולם מדברי הריב"ש בתשובותיו (מד, רנו, תקיד, תקכב) והתשב"ץ (ח"ב סוס"י ג' וח"ג קס) ובנו הרשב"ץ (שפת, תיש, תקסב) ועוד פוסקים, נקטו על פי סוגיתנו לאיך גיסא, שאף באיסור דרבנן אין מגיחים המנהג אם הוא שלא כדין שהרי אמרו כאן 'במקום איסורא כי נהגו שבקינן להו?!' ומדובר על מעשר חרובין דרבנן. והם יפרשו 'אמינא לך אנא מעשר חרובין דרבנן ואת אמרת לי שביעית מדאורייתא' – אין הקושיא מתיחסת על השארת המנהג שלא כדין אלא הכוונה על עיקר הענין, שיש לומר שבמעשר דרבנן נפסקה ההלכה לילך אחר גמרי הפרי, שכיון שהפירות כולם נגמרים בבת אחת, קבעו חכמים לילך אחר לקיטה, בשונה משביעית דאורייתא שאין שייך לחלק אם נגמרים כאחת אם לאו (ע' בכל זה, מערכה מול מערכה, בספר מאור ישראל לגרע"י שליט"א).

לכאורה יש מקום לומר שגם הדעה המחמירה לא דיברה אלא כשהמנהג סותר את ההלכה לכל הדעות, אבל כשיש דעת יחיד כפי המנהג, אפשר שאין למחות אם נהגו כדעה זו באיסור דרבנן וכמו שכתב הראב"ד. ולפי זה אין כלל מחלוקת לדינא. ואפשר שמכאן מקור למה שכתבו הפוסקים (עש"ך יו"ד סוס"י רמב; נקודות הכסף רצג ועוד. ע"ע בענין זה במובא בע"ז ז) שבשעת הדחק אפשר לסמוך על דעת היחיד כנגד הרבים באיסור דרבנן – וכמו שמצינו כאן שמשאירים את המנהג שנהגו כרבי נחמיה כנגד חכמים.

– הרבה מן הפוסקים סוברים ששביעית בזמן הזה דרבנן. וצריך לפרש מה שאמר 'זאת אמרת לי שביעית דאורייתא' – בזמן שרוב יושביה עליה, הלכך חמורה שביעית אף בזמן הזה, משא"כ מעשר חרובין שאף בזמן הבית אינו אלא מדרבנן [ומכאן הוכיחו התוס' (לעיל יב ועוד) את שיטתם שמעשר פירות מלבד דגן תירוש ויצהר – מדרבנן].

ויש מפרשים (לישב דעת הרמב"ם שסובר תרומת כל פירות האילן מהתורה) שכוונת הגמרא להקשות לרבי יוחנן לפי שיטתו (בגטין לו – כפירוש הרמב"ן) ששביעית בזמן הזה דאורייתא, מה שאין כן תרומות ומשעשרות סובר רבי יוחנן (בפסחים מד.) שהם מדרבנן.

ועוד יש לפרש (כן מבואר מדברי הרמב"ם עצמו – מעשר שני א,ג) שמדובר בחרובים שאינם חשובים [ועיקרם למאכל בהמה] שהכל מודים שאין נוהגים בהם תרומות ומעשרות אלא מדרבנן (ע' בראב"ד ובכס"מ שם; שפת אמת ומאור ישראל; משיב דבר ח"ב פד; שבט הלוי ח"ב קצז,ג).

*

'מילתא אגב אורחיה קמ"ל דאתרוג קשיא ליה ידא' –
 'מחמת שמצות אתרוג היא בלקיחה, כמו שכתוב ולקחתם לכם, לכן לקיחה שאינה של מצוה קשה לו, כי אין זו לקיחה הראויה לאתרוג' (מי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס).